

ОСМИСЛЕННЯ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА В КОНТЕКСТІ ТЕОЛОГІЧНОЇ ЕСТЕТИКИ СВ. ГРИГОРІЯ НІССЬКОГО

Закономірність вивчення вітчизняних релігійно-естетичних традицій із точки зору їх щільного зв'язку із теолого-естетичною парадигмою Візантії пояснюється, зокрема, без перебільшення суттєвим впливом християнської культури Другого Риму на східно-слов'янські духовні пошуки. Очевидною постає важлива роль, що її відіграє запозичення і подальший розвиток киеворусичами патристичного способу осмислення риторичного мистецтва, який являє собою складову частину системи естетичних ідей Православ'я.

Студіювання релігійно-естетичного контенту богословської спадщини візантійських Отців Церкви, таким чином, виступає необхідним етапом аналізу специфіки духовного ораторства східно-слов'янських народів. Визначення принципів ставлення мислителя-християнина до проблеми красномовства передбачає звернення особливої уваги на міркування великих Каппадокійців – свв. Василя Великого, Григорія Богослова та Григорія Нісського, – твори яких сповнені зразкових ідей екзегетики, догматичного, морального, аскетичного богослов'я та ін. Естетична складова вчення Каппадокійців імпліцитно присутня в контексті, зокрема, їхніх гомілетичних уявлень, яким притаманний неабиякий інтерес до царини ораторства. Яскравим прикладом патристичної концепції красного слова є, зокрема, велика творча спадщина св. Григорія Нісського (332–після 394), стислий аналіз гомілетичної думки якого постає метою цього нарису.

Обсяг богословської спадщини Нісського єпископа вражає так само, як і власне кількість тем, до висвітлення яких він звертається: на думку патролога о. Г. Флоровського, св. Григорій у своїх працях "охоплює усе коло богословських тем" [7, 182]. Невипадково, незважаючи на відсутність окремого трактату, присвяченого проблемам словесності, чимало праць ієрарха рясніє зверненням до відповідної проблематики, зокрема, до проблеми оволодіння риторичним мистецтвом.

Християнська культура IV ст. певною мірою змінює своє ставлення до античних традицій ораторства: робиться обережний крок від позиції ледь не абсолютної негації до стримано-виваженого сприйняття способів софістичного риторства, виплеканого в язичницькому релігійно-культурному середовищі і позначеного фактично неприхованим ігноруванням істини та доброчесності. Критичне переосмислення теорії красного слова стає прикметною ознакою пошуків великих каппадокійців, кожен з яких був ознайомлений із зовнішніми науками. Так, розповідаючи про навчання св. Василя Великого, його друг та соратник св. Григорій Богослов згадує, що "науки словесні були для нього сторонньою справою, і він запозичував із них лише те, що могло сприяти нашому любомудрію, оскільки потрібна сила і в слові, щоб ясно виражати те, що умосягається [рос. – умопредставляемое]. А головним його заняттям було любомудріє, тобто зречення від світу, перебування з Богом, по мірі того, як

через долішне сходив він до горнього, і за допомогою непостійного і швидкоминучого набував постійне і вічно-перебуваюче" [5, 213–214].

Такий саме критицизм властивий і св. Григорію Нісському. З одного боку, на думку мислителя, риторична освіта (звісно, якщо вона не стає на перешкоді духовному вдосконаленню християнина) є потрібною ланкою в оволодінні зовнішніми науками. В цьому нас переконує, зокрема, епістолярна спадщина святителя. Передусім маються на увазі два листи ієрарха, адресовані одній із найбільш знакових постатей в історії пізньої грецької риторики – вчителю Ліванію (314–393). Листування християнського богослова із цим представником античної релігійно-культурної традиції не виглядає дивним: незважаючи на свої відверті симпатії до язичницьких вірувань, Ліваній не відрізнявся надзвичайно ворожим ставленням до християнства, а тому й вивчення курсу красномовства в його школі "не було небезпечним навіть для християнських юнаків" [6, 11]. Учнем відомого ритора, зокрема, був і брат св. Григорія Нісського – вже згадуваний св. Василь Великий (а пізніше – й не менш видатна постать серед Отців Церкви – св. Іоанн Златоуст).

Загальний контекст згаданих церковно-літературних пам'яток епістолярного типу, на наш погляд, дає підставу зробити висновок про в цілому схвальне (і, безумовно, помірковане) ставлення Григорія Нісського до вивчення засад ораторської майстерності. Так, богослов переконує Ліванія не здійснювати наміру припинити навчати молодь красномовству "тому тільки, що дехто погано чинить, зраджуючи грецькій мові заради варварської, і, стаючи найманими воїнами, віддають перевагу не славі красномовства, а військовій платні" [4, 496–497]. У тому ж листі Григорій згадує про юнака Кінігія – їхнього спільного із Ліванієм знайомого, – якого вмовляє "добровільно займатися наукою красномовства", зокрема, тому, що ті, хто перед цим не вивчали риторики "по-справжньому являють собою тепер істот жалюгідних [безпорадних? – А. Ц.] і потерпають від великої ганьби" [4, 497–498].

Водночас у спадщині св. Григорія Нісського, попри його симпатії до царини красномовства, наявна й критика зловживання словесно-художніми практиками. Так, у "Слові про життя святого Григорія Чудотворця", описуючи одне з див, ієрарх засуджує штучну винахідливість письменників (рос. "деписателей"), що "красномовством перебільшує розміри дивних діянь", оскільки не таким є це диво по молитвах святого, "щоб сила красномовства...зробила його більшим чи меншим, ніж яким воно є" [4, 153]. На сторінках того ж твору знаходимо й традиційну думку про допомогу благодаті Святого Духа у практиках духовно-словесної творчості. Обґрунтовуючи необхідність молитовного звернення до Бога на початку розповіді про діяння святого, Григорій Нісський зазначає, що, на його думку, "однакова потребується сила, – діяльно подвизатися у чеснотах і гідним чином викласти подвиги чеснот словом". Відтак, слід призвати ту силу, що допомагала святому Григорію Чудотворцю звершувати благі діяння, а саме – "благодать Духа, яка, як у житті, так і в слові, живить [рос. "подкрепляет" – А. Ц.] тих, хто ревнує [підкується – А. Ц.] про те і про інше" [4, 127].

Красномовство далеко не є всесильним: навпаки, воно по суті виявляє безсилля, намагаючись передати те, що неможливо повною мірою передати

словами і взагалі збагнути розумом. Таку позицію св. Григорій займає, зокрема, ведучи мову про чесноту дівства. Яка сила красномовства, розмірковує ієрарх, "порівняється із величиною цього дару? Чи не слід певним чином побоюватися, щоб надмірними похвалами не нашкодити його великій гідності, збудивши у слухачів думку про нього менш високу, ніж яку мали раніше? Отже, добре буде, стосовно дівства, залишити похвальні промови, оскільки слово не може відповідати вищості [рос. – превосходству] предмету..." [3, 290]. Дівство певним чином боготворить християнина. Отже, яке ж словесне оспівування дівства може бути більшою? Йому достатньо однієї похвали – оголошення чеснотою вищою за всякі похвали, і вираження подиву до його чистоти більше життям, ніж словом [3, 288].

Нарешті, в антиєретичній праці "Спростування Євномія" ієрарх висловлює думку, що стисло та змістовно окреслює загальне правило словесного вираження сакральних смислів християнським проповідником: "Говорячи про Бога, не про те слід піклуватися, щоб вигадати благозвучний та приємний для слуху добір слів, а треба знаходити благочестиву думку, яка б зберігала відповідне поняття про Бога" [2, 318]. Дане твердження вказує на, як мінімум, два основні пріоритети християнської естетики словотворчості – необхідність дотримання безумовної ортодоксальності змісту та можливість (і навіть бажаність) простоти формальних специфікацій. Такі вимоги, на наш погляд, постають суттєвим гомілетичним вираженням ідей естетики православного аскетизму [Див. 1], представником якого виступає і св. Григорій Нісський.

Таким чином, релігійно-риторична концепція Каппадокійського богослова являє собою яскраве втілення засновків патристичної естетики словотворчості з її виваженням і критичним ставленням до античних розробок у галузі красномовства, постулюванням і доведенням обмеженості потенціалу людського слова, вимогами догматичної ортодоксальності змісту та аскетичної простоти форми презентації священних смислів християнського Богопошуку та Богознайдення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бычков В.В. Малая история византийской эстетики / В.В. Бычков. – К. : Путь к Истине, 1991. – 407 с.
2. Григорий Нисский. Творения : в 8 т. – М. : Типография Т. Готье, 1861 – .– Т. 6. – 1864. – 511 с.
3. Григорий Нисский. Творения : в 8 т. – М. : Типография Т. Готье, 1861 – .– Т. 7. – 1865. – 536 с.
4. Григорий Нисский. Творения : в 8 т. – М. : Типография Т. Готье, 1861 – .– Т. 8. – 1866. – 542 с. Феофана. – М. : Типо-литография И. Ефимова, 1892. – 653 с.
5. Лопухин А. Жизнь и труды Святого Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского / А. Лопухин // Иоанн Златоуст. Полное собрание творений : в 12 т. / Иоанн Златоуст. – М. : Православная книга, 1991– .– Т. 1. – Кн. 1. – 1991. – С. 3–96.
6. Флоровский Г., прот. Восточные отцы Церкви / прот. Георгий Флоровский. – М. : АСТ, 2005. – 63 с. – (Philosophy).